

Юридичні науки

УДК 340.132(477)

Гаврильців Марія Теодорівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри загально-правових дисциплін

Інституту права

Львівський державний університет внутрішніх справ

Havryltsiv Mariya

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines

Institute of Law

Lviv State University of Internal Affairs

**ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ
ДОМІНУЮЧОГО ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ
THE INFLUENCE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE
ON THE FORMATION OF THE DOMINANT DOMESTIC LEGAL
UNDERSTANDING**

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню ролі Конституційного Суду України у формуванні домінуючого вітчизняного праворозуміння в сучасних умовах та його впливу на практику застосування права і розвиток національної правової системи.*

Розкривається сутність домінуючого праворозуміння як це особливого розуміння змісту права, що складається в суспільстві як найбільш впливове і поширене та визначає функціонування правової системи.

Доводиться, що Конституційний Суд України, керуючись принципом верховенства права, бере участь у формуванні сучасного вітчизняного

домінуючого праворозуміння.

Ключові слова: Конституційний Суд України, домінуюче праворозуміння, верховенство права.

Summary. *The article is devoted to the study of the role of the Constitutional Court of Ukraine in the formation of the dominant domestic legal understanding in modern conditions and its influence on the practice of applying the law and the development of the national legal system.*

The essence of the dominant legal understanding is revealed as a special understanding of the content of law, which is formed in society as the greatest influence and expands and ensures the functioning of the legal system.

It is proved that the Constitutional Court of Ukraine, guided by the principle of the rule of law, participates in the formation of the modern domestic dominant legal understanding.

Key words: *Constitutional Court of Ukraine, dominant understanding of law, rule of law*

Постановка проблеми. Початок формування самостійної цілісної національної правової системи розпочався з проголошенням незалежності України. Впродовж процесу її розвитку як правової держави відбувається підвищення ефективності та якості правового регулювання суспільних відносин, поваги до прав і свобод людини та громадянина, впровадження загальновизнаних принципів і норм демократії.

Внаслідок віроломного повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої держави 24 лютого 2022 року вся система державно-правового регулювання в Україні функціонує за правилами воєнного стану. В таких складних умовах кровопролитної агресивної війни держава консолідувала зусилля для адекватного швидкого реагування на виклики і загрози та пошуку нових можливостей для забезпечення

максимально можливого простору безпеки для людини й захисту її прав, підтримки обороноздатності держави, економічного потенціалу, вдосконалення правової системи в цілому.

У зв'язку з такими викликами актуалізується проблема сучасного вітчизняного праворозуміння, яка має не лише важливе пізнавальне та теоретичне, а й практичне значення. Адже для суб'єкта правотворення надзвичайно важливо враховувати у своїй діяльності домінуючі в суспільстві в конкретних історичних умовах оптимальні типи праворозуміння. Усвідомлення того, що право може бути виражене в різних формах існування, дозволить краще зрозуміти правову проблему, спрогнозувати її подальший розвиток і уникнути помилок у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні теоретико-правові аспекти праворозуміння досліджувалися такими українськими вченими, як О. Зайчук, М. Козюбра, О. Копиленко, Г. Лук'янова, В. Муравський, Н. Оніщенко, П. Рабінович, С. Рабінович, А. Селіванов і інші.

Метою статті є дослідження ролі Конституційного Суду України у формування домінуючого вітчизняного праворозуміння в сучасних умовах, його впливу на практику застосування права і розвиток усієї національної правової системи.

Виклад основного матеріалу. Праворозуміння як елемент правової системи посідає специфічне місце у структурі правової системи. Як видається, воно має важливе значення як самостійний компонент у структурі правової системи, оскільки не тільки становлення, а й функціонування, а також динаміка розвитку правової системи багато в чому визначаються домінуючим праворозумінням, яке формується у межах різних культурно-правових традицій. Між праворозумінням і правовою системою існує діалектичне співвідношення. Праворозуміння – саме той критерій, який відображає реальну роль права у житті суспільства. Зміст

праворозуміння втілює його самобутнє існування або його функціональну залежність від інших чинників соціального життя суспільства [1, с. 146].

У зв'язку з багатоманітністю підходів до визначення поняття права у юридичній науці та на практиці виникають колізії праворозуміння, які можуть бути усунені шляхом встановлення домінуючого серед них. У будь-якому суспільстві, залежно від цілого ряду факторів, складаються різні варіанти праворозуміння. Трансформація кожного з праворозумінь у домінуюче прямо залежить від соціальних факторів. Факторний аналіз дозволяє розглядати їх як складові загальної системи. Соціально-культурний, світоглядний, релігійний, історичний та правовий фактори індивідуального та масового характеру є основою формування домінуючого праворозуміння.

У інтерпретації К. Шелестова, домінуюче праворозуміння – це особливе розуміння певного змісту права, що складається в суспільстві як найбільш впливове і поширене та визначає функціонування правових систем. На думку дослідника праворозуміння взагалі і домінуюче праворозуміння зокрема є динамічними явищами і перебувають під впливом принципу соціального детермінізму, що відображає соціальну зумовленість їх змісту. Соціальні фактори, які впливають на характеристику домінуючого праворозуміння, мають різну природу. Вони залежать не тільки від духовної сфери соціального життя, але й від матеріальної сфери життя суспільства. Його багаторівнева складна структура є найважливішою детермінантою трансформації домінуючого праворозуміння. Трансформація будь-якого типу праворозуміння в домінуюче залежить від цілого ряду факторів, не стільки юридичного, скільки соціального характеру [2, с. 20].

На переконання Г. Лук'янової праворозуміння – один із аспектів прояву правосвідомості. Виокремлюють побутову, масову і доктринальну правосвідомість. Що стосується розуміння сутності права та

праворозуміння, то перше може бути масовим, побутовим, а праворозуміння – доктринальним. Якщо йдеться про розуміння сутності права більшістю членів суспільства, то це – домінуюче розуміння [3, с. 107].

Пошук сучасних підходів до розуміння сутності права, якомога глибшого осмислення його ролі та призначення у суспільстві, перегляд і ґрунтовний аналіз вже існуючих теорій права, а також вироблення нових концепцій праворозуміння є важливим етапом у процесі розвитку сучасної вітчизняної правознавчої науки. Формуванню праворозуміння сприяють різні види тлумачення права, в тому числі Конституційним Судом України.

Реалізуючи функцію правового захисту Основного Закону, Конституційний Суд України здійснює цілеспрямовану, передбачену Конституцією та законами України діяльність щодо вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України та офіційного тлумачення Конституції України. Тим самим Конституційний Суд України запобігає порушенням Конституції України та скасовує правові акти, що є неконституційними.

У випадку визнання Конституційним Судом актів або їх окремих положень неконституційними, вони втрачають силу. У зв'язку з цим, в юриспруденції органи конституційного контролю прийнято називати «негативними законотворцями». Проте, в деяких випадках вони є і «позитивними законотворцями», що також характеризує правову природу Конституційного Суду України, адже його правовим позиціям властивий нормативно-інтерпретаційний, узагальнюючий характер і загальнообов'язковість. Це стосується як рішень про офіційне тлумачення Конституції України, так і висновків про конституційність актів і процедур, які мають прецедентну природу та в своїй сукупності визначають конституційно-правовий простір, в межах якого можуть взаємодіяти суб'єкти правовідносин.

Такий перелік повноважень, насамперед можливість «негативного нормотворення» шляхом визнання неконституційними законів і інших актів вищих органів публічної влади, надає Конституційному Суду України чималої ваги при прийнятті важливих державно-правових рішень [4, с. 16].

Конституційний Суд України є одним з інститутів формування сучасної правової системи, і критерієм перевірки на відповідність законів та інших нормативно-правових актів має бути принцип верховенства права.

Визначальною серед європейських демократичних цінностей є визнання верховенства права основоположним принципом, оскільки без нього неможливо забезпечити ні права людини, ні конституційну демократію. Здійснюючи функцію офіційного тлумачення Конституції, Конституційний Суд України забезпечує верховенство Конституції України, а також режим конституційності та єдине домінуюче конституційне праворозуміння.

Як зауважив А. Сліванов, конституційне праворозуміння відображає засадничу єдність інтересів, з яких складається національна система права, а це означає інтенцію порядку, за яким досягається реальний конституціоналізм, виявляються ознаки системної цілісності трансгалузевих значення статусу, в якому поєднуються на основі Конституції України і стають головною цінністю основні права і свободи людини і громадянина. Здійснюючи конституційний контроль, Конституційний Суд України повинен пройти власне першу стадію науково-експертного тлумачення норм (положень) Конституції України. У цьому полягає основне завдання для отримання висновку щодо прийнятності конституційного предмета права для аналізу і розгляду. Кожний конституційний текст, умовно кажучи, «закодований», має багату смислову структуру з урахуванням «історичної пам'яті» щодо її виникнення. У такому разі конституційне правосуддя як інститут судової влади здатне генерувати нові актуальні смисли, які містяться в тексті норм

конституційного значення, а топологія складається як загальне вчення про властивість явищ і феноменів, що залишаються незмінними при безперервних, взаємно-однорідних дослідженнях різних юридичних конструкцій правового регулювання [5, с. 92-93].

Незважаючи на здобуття верховенством права характеру глобального ідеалу, Конституція України не містить чіткого визначення принципу верховенства права і його поняття, на думку багатьох правознавців, досі залишається «суто спірним». Загальної згоди щодо його розуміння не досягнуто, навіть попри намагання роз'яснити поняття верховенства права Конституційним Судом [6, с. 30–31], який дав його загальне тлумачення щонайменше у двох своїх рішеннях.

Зокрема, Конституційний Суд у Рішенні від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 дав офіційне тлумачення принципу верховенства права: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права – є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права» (п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання) [7].

Також Конституційний Суд України розглянув принцип верховенства права у рішенні від 22.12.2010 р. № 23-рп/2010 дійшов висновку: «Елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає

необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі.

Принцип правової визначеності означає, що „обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» (п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України у справі про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) [8].

У Рішенні від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 Конституційний Суду України враховує зміст статті 8 Конституції України [9] та розуміє верховенство права, зокрема, як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади: «Верховенство права як нормативний ідеал, до якого має прагнути кожна система права, і як універсальний та інтегральний принцип права необхідно розглядати, зокрема, в контексті таких основоположних його складових: принцип законності, принцип поділу державної влади, принцип народного суверенітету, принцип демократії, принцип юридичної визначеності, принцип справедливого суду... Таким чином, верховенство права означає, що органи державної влади обмежені у своїх діях задалегідь регламентованими та оголошеними правилами, які дають можливість передбачити заходи, що будуть застосовані в конкретних правовідносинах, і, відповідно, суб'єкт правозастосування може передбачати й планувати свої дії та розраховувати на очікуваний результат» (п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) Указу Президента України „Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів“) [10].

На думку вчених П. Рабіновича та О. Луців спроба Конституційного Суду України дати визначення поняття «верховенства права» «тяжіє» до комплексного (змішаного) підходу до праворозуміння, що поєднує елементи всіх існуючих концепцій розуміння даного явища (природно-правової, легістсько-позитивістської та соціологічно-позитивістської) [11, с. 299–300].

Таким чином, зазначені рішення Конституційного Суду України свідчать про намагання національної юриспруденції відійти від позитивістського праворозуміння, яке, розглядаючи право як «односторонню проекцію владної волі», ігнорує залежність правової системи від «взаємної відповідальності – уряду перед громадянами і громадян перед урядом». Розуміння принципу верховенства права органом конституційної юрисдикції не включає всіх елементів, які містить доповідь Венеціанської комісії «Про верховенство права», а це у свою чергу віддаляє Україну від європейських стандартів правозастосування [12, с. 20].

Відтак, формування сучасного вітчизняного домінуючого праворозуміння відбувається не тільки доктринально, на підставі формулювання абстрактних юридичних категорій, але й при зверненні до більш конкретних правових явищ за посередництвом органу конституційної юрисдикції. Доповнення теоретичних концепцій висновками, що робляться Конституційним судом на основі реальних правових явищ і процесів, що відбуваються в державі, стане своєрідною перевіркою на справедливість окремих теорій праворозуміння. Взявши за основу принцип верховенства права, Конституційний Суд заперечує тотожність права та закону, підкреслює неспроможність домінування нормативного розуміння права.

Верховенство права передбачає, що право сприймається критично, піддається сумніву в постійному пошуку «дійсного права», відповідного поняттю про справедливість та інші соціальні цінності, прийнятному на момент його реалізації. Як влучно зауважує О. Дем'янова, «обов'язковою складовою механізму дії верховенства права є фактор конкретного ідеалу, який виступає керівним принципом пошуку, критерієм правильності правозастосування. Цей чинник звертає увагу на природно-правові аспекти розуміння права, його змістовну цінність». Отже, на думку дослідниці, верховенство права поєднує нормативні, соціологічні та природно-правові витоки праворозуміння, узгоджуючи їх в одній конструкції» [13, с. 86].

Необхідно підкреслити, що Конституційний Суд є правовим інститутом, але він діє як у системі правових, так і в системі політичних відносин. Чимало ухвалених ним на основі Конституції рішень має політико-правовий зміст і значення. Отже, Конституційний Суд України є не лише правовим інститутом, а й політичним, адже здатний здійснювати чималий вплив на політику в державі. Таким чином, орган конституційної юстиції в Україні володіє політико-правовим потенціалом через здатність ефективно впливати правовими засобами на політичну ситуацію в країні.

З цього приводу влучно наголошує М. Савчин: «говорячи про місце конституційної юстиції у механізмі правового захисту конституції, а у вужчому розумінні – у системі поділу влад, слід сказати про головну тенденцію. Сьогодні прийнято вважати, що конституційне правосуддя знаходиться поза межами системи поділу влад. Іншими словами конституційну юстицію можна розуміти як особливу інституційну форму прояву вищої юридичної сили Основного Закону, тобто її гарантом» [14, с. 118].

Висновки. У зв'язку з багатоманітністю підходів до визначення поняття права у юридичній науці та на практиці, конституційна юстиція безпосередньо впливає на формування сучасного праворозуміння.

Конституційний Суд України, шляхом подолання колізії різноманітних типів праворозуміння, формує домінуюче серед них. Зазначене праворозуміння виступає певним баченням розуміння права органом конституційної юрисдикції в Україні, що відповідає культурно-історичній традиції держави та характеризується сукупністю загальних теоретичних ознак права та практичним ставленням до нього.

Беручи участь у виробленні сучасного праворозуміння під призвою принципу верховенства права, Конституційний Суд формує своєрідний правовий світогляд, гармонізуючи різні підходи до праворозуміння, встановлюючи їх певний взаємозв'язок і механізм взаємодії, визначаючи переважні сфери застосування того чи іншого тлумачення. Домінуюче праворозуміння, сформоване Конституційним Судом України, впливає на практику застосування права і розвиток усєї національної правової системи.

Література

1. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система. Право України. 2010. № 4. С. 143–147.
2. Шелестов К.О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правових систем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12.00.12. Одеса: ОНЮА, 2010. 22 с.
3. Лук'янова Г. Ю. Комплементаризм праворозуміння: актуальні наукознавчі аспекти: монографія / передмова та заг. ред. доктора юридичних наук, професора М. С. Кельмана. Львів: ПП Сорока, 2014. 214 с.
4. Панкевич О.З., Гаврильців М.Т. Конституційний Суд України: деякі дискусійні питання щодо його місця в сучасному механізмі держави. Соціально-правові студії. 2021. Випуск 4 (14). С. 12-19.
5. Селіванов А. Сучасні реалії здійснення конституційного правосуддя:

- теорія і практика. Вісник Конституційного Суду України. 2021. № 2. С. 92-98.
6. Козюбра М. Верховенство права і Україна. Право України. 2012. №1–2. С. 30-63.
  7. Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/246850__246915 (дата звернення: 28.08.2023)
  8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22.11.2010 р. № 23-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10#Text> (дата звернення: 28.08.2023)
  9. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 28.08.2023)
  10. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України „Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів“ від 20.06.2019 р. № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text> (дата звернення: 28.08.2023)
  11. Рабінович П., Луців О. Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність Право

- України. 2013. № 1–2. С. 296–309.
12. Белікова Д.Б. Принцип верховенства права у рішеннях Конституційного Суду України Актуальні питання публічного та приватного права. 2013. №5. С. 18–21.
  13. Дем’янова О. Методологічні властивості верховенства права в цивільному судочинстві України. Історико-правовий часопис. 2015. №1(5). С. 85-89.
  14. Савчин М. Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005–2020: монографія. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. 384 с.